

Tonnet Henri - Ιστορία του έλληνικού μυθιστορήματος

μετάφραση Μαρίνα Καραμάνου, Αθήνα 1999, Πατάκης. σσ. 174-178

Τò βλέμμα τῶν νατουραλιστῶν γιά τò έλληνικό χωριό óδηγησε σέ μιá áπογοητευτική διαπίστωση. Τò χωριό έχει μιá δομή πού βασίζεται στήν ύποταγή τῶν γυναικῶν -καί τῶν άντρῶν-, πού βεβαιώνει τή συνέχιση τῆς παραδοσιακῆς ζωῆς. Η όποια ήθική κρίση δέν έχει νόημα. Η συνείδηση ύπάρχει μόνο ως άυταπάτη ή ένδειξη κοινωνικῆς πίεσης.

Ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης (1851-1911) έπαναλαμβάνει αὐτò τò θέμα μέσα áπο μιá επίσημη χριστιανική óρθόδοξη óπτική. Άπαισιόδοξος όσο και ό Καραβίτσας, φαίνεται ότι προσθέτει στό ρεαλισμό ένα «συμπλήρωμα ψυχῆς», με τò ύφος περίπου τοῦ Ντοστογιέφσκι -τοῦ όποίου μετέφρασε áπο τὰ γαλλικά τò «Έγκλημα και Τιμωρία». Ωστόσο, αν και ή χριστιανική θρησκεία είναι συνεχῶς διάχυτη στὸν κόσμο τοῦ Παπαδιαμάντη, ως στοιχείο τοῦ σύγχρονου έλληνικού πολιτισμοῦ, δέν προσφέρει καμία λυτρωτική διέξοδο σ' αὐτò τὸν άποπνικτὸ κόσμο.

Γιὸς ιερέα και γεννημένος στή Σκιάθου, ό Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης έζησε κυρίως στήν Αθήνα μιá φτωχική ζωή, χωρὶς άλλα εισοδήματα áπο εκείνα πού τοῦ άπέφεραν οί μεταφράσεις, οί έπιφυλλίδες και τὰ πολλά διηγήματα πού δημοσίευε στὸν τύπο. Τò έργο του, πού είναι σημαντικό σέ όγκο, περιέχει άσήμαντα κείμενα πού τὸν βοηθοῦσαν νά καλύπτει τὶς βιοτικῆς του άνάγκες. Πολὺ λίγα διηγήματά του είναι πλήρως ίκανοποιητικά όσον áφορᾶ τὴ δομή τους, πού συχνά δείχνει νά είναι έγκαταλελειμμένα στήν τύχη τῆς έμπνευσης. Αντίθετα, ή «φωτογραφική» ή ή «φωνογραφική» μνήμη τοῦ επέτρεψε στὸν Παπαδιαμάντη νά αναπαραστήσει τέλεια τὴ φύση και τὸν κόσμο τῆς ύπαίθρου τῆς Σκιάθου. Αὐτὸς ό κόσμος, ό όποίος έχει προσδιοριστεί και όπου όλα τα πρόσωπα, áκόμα και τὰ πιὸ ταπεινά, έχουν όνομα και παρουσιάζονται με τὶς λεπτομέρειες τῆς συγγένειάς τους και τὶς άσήμαντες προσωπικῆς τους ιστορίες, σέ σημεῖο πού ό άναγνώστης χάνεται καμιά φορά, είναι πολυπληθῆς áλλα όχι σαγηνευτικός, όπως τοῦ Balzac· έχει τὴ σταθερὴ μονοτονία τῆς πραγματικότητας. Εὐτυχῶς, σ' αὐτò τò χρονικὸ τοῦ χωριοῦ συχνά προστίθενται έξαίρετες λυρικές περιγραφές πού áφοροῦν τὴ φύση. Άς προσθέσουμε ότι τò ύφος τοῦ Παπαδιαμάντη, πού χειρίζεται άριστα όλο τὸν πλοῦτο τῆς έλληνικῆς γλώσσας όπως τὴ συναντοῦμε στὶς έφημερίδες, στή λειτουργία, στὰ χωράφια και στὰ καφενεῖα, καθιστᾶ τὴν άνάγνωση τῶν έργων του πραγματικὴ άπόλαυση γιά τοὺς έλληνόφωνους. Αὐτὸς ό συνδυασμὸς γλωσσικῆς έπιδεξιότητας και βαθιᾶς γνώσης τῆς έλληνικῆς ύπαίθρου, όπως και οί πολυάριθμες και áκριβεις αναφορές στὰ τελετουργικά τῆς Όρθοδοξίας, άνέδειξαν αὐτὸ τὸν έπιφυλλιδογράφο σέ «έθνικὸ» συγγραφέα. Οί Έλληνες άναγνωρίζουν τὸν έαυτὸ τους στὸ έργο του, πού άποτελεῖ άντικείμενο πραγματικῆς λατρείας.

Η Φόνισσα (1903) θεωρεῖται τὸ άριστοῦργημα τοῦ Παπαδιαμάντη. Σ' αὐτὸ

τὸ ἔργο βρῖσκουμε ἓνα βασικὸ θέμα τῆς ἠθογραφίας, ἐκεῖνο τῆς θέσης τῆς γυναίκας στὴν παραδοσιακὴ κοινωνία. Σ' αὐτὸ ὅμως προστίθεται μιὰ βαθιὰ συνειδητοποίηση τοῦ «προβλήματος τοῦ κακοῦ». Ἀντίθετα ἀπὸ τὸν Καρκαβίτσα, πὺν παρουσίαζε τὶς ψευδαισθήσεις πὺν καθησυχάζουν τὶς γυναῖκες καὶ τὶς ἀποσποῦν ἀπὸ τὴν πραγματικὴ δυστυχία τους, ὁ Παπαδιαμάντης φαντάζεται τὴ ζωὴ τους ὡς ἐφιάλητῃ. Ἐκεῖ πὺν ὁ Καρκαβίτσας ἔβλεπε τὸ θρίαμβο τῆς ζωῆς, ὁ Παπαδιαμάντης διακρίνει μᾶλλον τὸ θρίαμβο τοῦ θανάτου. Ἡ ἡρωίδα του, ἡ Φραγκογιαννοῦ, ἔχει μιὰ νοσηρὴ ψυχοσύνθεση, πὺν παντοῦ βλέπει τὴν ἀθλιότητα καὶ τὸ θάνατο. Γίνεται ἐγκληματίας ἐκ πεποιθήσεως. Ποιὰ ἠθικὴ κρίση ἐπηρεάζει αὐτὴ τὴ σκληρὴ γυναῖκα πὺν σκοτώνει γιατί θεωρεῖ τὸν ἑαυτὸ της, ἢ προσποιεῖται ὅτι τὸν θεωρεῖ, δικαιολογημένο νὰ κάνει κάτι τέτοιο; Πρόβλημα ἠθικὸ ἀλλὰ καὶ κοινωνικὸ-θρησκευτικὸ, γιὰ τὸ ὁποῖο ἴσως ὁ Παπαδιαμάντης δὲν ἔχει πλήρη συνείδηση. Ἄν ἡ εἰκόνα πὺν ἀποδίδει ὁ Παπαδιαμάντης εἶναι ἀκριβῆς, πὺς νὰ κριθεῖ ἡ κοινωνία καὶ κυρίως ἡ θρησκεία πὺν βολεύονται θαυμάσια μὲ τὴν ἐκμετάλλευση τῶν γυναικῶν καὶ τὸ θάνατο τῶν μικρῶν παιδιῶν;

«Ἡ Χαδούλα, ἡ λεγόμενῃ Φράγκισσα, ἢ ἄλλως Φραγκογιαννοῦ, ἦτο γυνὴ σχεδὸν ἐξηκοντούτις, καλοκαμωμένη, μὲ ἀδρούς χαρακτήρας, μὲ ἦθος ἀνδρικόν, καὶ μὲ δύο μικρὰς ἄκρας μύστακος ἄνω τῶν χειλέων της. Εἰς τοὺς λογισμοὺς της, συγκεφαλαιούσα ὅλην τὴν ζωὴν της, ἔβλεπεν ὅτι ποτὲ δὲν εἶχε κάμει ἄλλο τίποτε εἰμὴ νὰ ὑπηρετῇ τοὺς ἄλλους. Ὅταν ἦτο παιδίσκη, ὑπηρετεῖ τοὺς γονεῖς της. Ὅταν ὑπανδρεύθη, ἔγινε σκλάβα τοῦ συζύγου της -καὶ ὅμως, ὡς ἐκ τοῦ χαρακτήρος της καὶ τῆς ἀδυναμίας ἐκείνου, ἦτο συγχρόνως καὶ κηδεμὼν αὐτοῦ [...]. Καὶ χάνουν τὸν νοῦν των οἱ ταλαίπωροι γονεῖς, καὶ πληρώνουν τόσο ἀκριβὰ τους ἡμιαγύρτας ἰατροὺς καὶ τὰ τριωβολιμαῖα φάρμακα, διὰ νὰ σώσουν τὸ παιδί τους. Δὲν ὑποπτεύονται ὅτι, ὅταν νομίζουν ὅτι «σώζουν», τότε πράγματι «χάνουν» τὸ τεκνίον. Καὶ ὁ Χριστὸς εἶπεν, ὅπως εἶχεν ἀκούσει ἡ Φραγκογιαννοῦ νὰ τῆς ἐξηγῇ ὁ πνευματικὸς της, ὅτι ὁποῖος ἀγαπᾷ τὴν ψυχὴν του, θὰ τὴν χάσῃ, κι ὁποῖος μισεῖ τὴν ψυχὴν του, εἰς ζωὴν αἰώνιον θὰ τὴν φυλάξῃ. [...] Τῆς Φραγκογιαννοῦς ἄρχισε πράγματι «νὰ ψηλῶνῃ ὁ νοῦς της». Εἶχε «παραλογίσει» ἐπὶ τέλος. Ἐπόμενον ἦτο, διότι εἶχεν ἐξαρθῇ εἰς ἀνώτερα ζητήματα. Ἐκλινεν ἐπὶ τοῦ λίκνου. Ἐχῶσε τοὺς δύο μακροὺς, σκληροὺς δακτύλους μέσα εἰς τὸ στόμα τοῦ μικροῦ, διὰ νὰ «τὸ σκάσῃ».

Πρέπει νὰ ὑπογραμμίσουμε τὴ σχεδὸν τέλεια «ὁμοιότητα» τῆς Φραγκογιαννοῦς μὲ τὴν κοινωνία τοῦ χωριοῦ ἀπ' ὅπου προέρχεται. Ἡ Φραγκογιαννοῦ γίνεται, κατὰ κάποιον τρόπο, ἡ «βαρὴ συνείδηση» αὐτῆς τῆς κοινωνίας. Εἶναι, κρυφὰ ἀπὸ τοὺς χωριανούς, μιὰ ἀπ' αὐτὲς τὶς μάγισσες «πὺν ἔριχναν παιδιά», ὅπως ὑπῆρχαν στὶς πρωτόγονες κοινωνίες ὄλων των χωρῶν. Ὁ θάνατος πὺν προκαλεῖ στὰ «παραπανίσια» παιδιά εἶναι ἡ προϋπόθεση γιὰ τὴν ἐπιβίωση τῆς κοινότητος πὺν δὲν μπορεῖ νὰ τοὺς θρέψῃ ὅλους καὶ πὺν δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ πολλὰ κορίτσια. Τὰ κορίτσια εἶναι ἀβάσταχτο βάρος, γιατί πρέπει νὰ προικιστοῦν. Ἔτσι τὸ χωριό, πὺν

για τὸ Δροσίνη περιεῖχε τὸ «ἀθάνατο νερό», στηρίζει τὴν ἐπιβίωσή του στὴν ἐκμετάλλευση καὶ τὸ θάνατο τῶν ἀδύνατων πλασμάτων. Πρόκειται γιὰ τὴν τρομακτικὴ ὄψη τῶν «εὐγενῶν ἑλληνικῶν ἠθῶν».

Ἡ Φραγκογιαννοῦ εἶναι ὁ «ἀποδιοπομπαῖος τράγος» τοῦ χωριοῦ. Φορτώνεται τὴν ἐνοχὴ ὀλόκληρης τῆς κοινότητος. Ὁ θάνατός της στὴ θάλασσα, στὸ δρόμο γιὰ τὸ νησί ὅπου θὰ τὴν ἐξομολογοῦσε ἓνας ἐρημίτης, «εἰς τὸ ἥμισυ τοῦ δρόμου μεταξὺ τῆς θείας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης δικαιοσύνης», ἐκφράζει συμβολικὰ τὴν ἀμφιβολία τῆς ἠθικῆς κρίσης τοῦ Παπαδιαμάντη γιὰ τὴν παραδοσιακὴ κοινωνία. Παρ' ὅλους τοὺς παπάδες καὶ τὶς ἐκκλησίες του, ὁ κόσμος τοῦ Παπαδιαμάντη παραμένει ἐκεῖνος τῶν παγανῶν (ἐτυμολογικά: «τῶν χωρικῶν»).

Ἡ Φόνισσα κλείνει γιὰ μᾶς τὴν ἱστορία τῆς ἠθογραφίας ποὺ μὲ συντομία περιγράψαμε. Αὐτὴ ἡ σχολή, ἡ πιὸ ἀυθεντικὰ ἑλληνικὴ ποὺ γνώρισε ποτὲ ἢ νεοελληνικὴ λογοτεχνία, ἔχει ἐπίσης θεματικὴ καὶ ἐξέλιξη ποὺ σκιαγραφοῦνται μὲ τὸν πιὸ σαφῆ τρόπο. Γιὰ νὰ συνοψίσουμε αὐτὴ τὴν ἐξέλιξη, θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε, μὲ βάση τὰ διηγήματα ποὺ μελετήσαμε, ὅτι τὸ κύριο θέμα αὐτῆς τῆς παραγωγῆς εἶναι ἡ διαμάχη ἀνάμεσα στὴν κοινότητα καὶ τὴν ἀτομικὴ ἐλευθερία, θέμα ποὺ μᾶς παραπέμπει στὶς πηγές τῆς ἑλληνικῆς τραγωδίας. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ρομαντικῆς περιόδου τῆς σχολῆς ἡ διαμάχη λύνεται μὲ τὸ θάνατο τῶν ἡρώων, ποὺ στὸ ἠθικὸ ἐπίπεδο δικαιώνονται. Ἐπειτα, μὲ τὸ νατουραλισμὸ ἐμφανίζεται ἓνας νέος τύπος ἥρωα μὲ ἀβέβαιη προσωπικότητα· ὁ θρίαμβος τῆς κοινότητος εἶναι πλήρης, γιατί ὁ «ἥρωας» καταλήγει νὰ ἀποδέχεται τὴν κατάσταση ποὺ ἔχει διαμορφωθεῖ γιὰ κείνον. Αὐτὴ ἡ ρεαλιστικὴ προσέγγιση φωτίζει τὸν πρωταγωνιστὴ μὲ καινούριο φῶς. Δὲν ἀποτελεῖ πιά τὴν ἐνσάρκωση ἀνώτερων ἀξιών, δὲν εἶναι πιά τελείως ἐλεύθερος: εἶναι ἡ παραμορφωμένη εἰκόνα τῶν ἀνομολόγητων ἐπιθυμιῶν τῆς κοινότητος. Ἡ Ζεμφύρα ἔπρεπε νὰ πεθάνει γιατί ἀντιπροσώπευε μιὰ ἀξία ἀντίθετη ἀπὸ ἐκεῖνες τοῦ χωριοῦ, τὴν ἀπόλυτη ἐλευθερία τῶν γυναικῶν· ἀντίθετα, ἡ Φραγκογιαννοῦ πρέπει νὰ πεθάνει γιατί ἐνσαρκώνει τέλεια τὴ σκοτεινὴ πλευρὰ τοῦ χωριοῦ: ἀναλαμβάνει νὰ ἐκτελέσει τὶς κρυφές του ἐπιθυμίες σκοτώνοντας τὰ ἀδύναμα πλάσματα.

Ἐπειδὴ εἰσάγει πάλι τὴν ἀτομικὴ συνείδηση στὸ σύστημα τῆς ἠθογραφίας ποὺ ἀναζητοῦσε μιὰ ἀντικειμενικὴ παρουσίαση τῆς κοινωνίας τοῦ χωριοῦ καὶ τῶν πεποιθήσεών της, ὁ Παπαδιαμάντης ἀναγγέλλει τὶς μεταγενέστερες ἐξελίξεις τῆς ἑλληνικῆς μυθοπλασίας: στὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 20οῦ αἰῶνα, πράγματι, θὰ ἔρθουν στὴν ἐπιφάνεια πάλι δύο θέματα καὶ ἓνα εἶδος ποὺ σχεδὸν εἶχαν ἐξαφανιστεῖ ἀπὸ τὴν πεζογραφία τῆς περιόδου 1880-1900: τὸ ἄτομο, ἡ πόλη καὶ τὸ μυθιστόρημα.